

УДК 128/129:141.3

*Наталія Доній***КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФЕНОМЕНУ ВІТАЛЬНОСТІ
В НОВІТНЬОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ**

На основі аналізу джерельної бази, оприлюдненої за останній час розглянуто й систематизовано ряд концепції вчених, об'єктом уваги яких став феномен вітальності. Наведені в публікації групи концепцій дозволяють побачити загальну картину щодо розподілу й найбільш досліджуваних напрямів аналізу феномену вітальності в контексті розвитку неовіталізму та водночас демонструють ті «білі плями», на заповнення яких можуть спрямувати зусилля у формі наукових розвідок українські дослідники, які зацікавлені феноменом вітальності в його біологічному та соціальному аспектах.

Ключові слова: вітальність, життєві сили, життєвість, енергетична система, неовіталізм.

*Nataliia Doniy***CONCEPTUAL AND THEORETICAL APPROACHES TO THE PHENOMENON
OF VITALITY IN MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE**

It has been evidenced that modern scientific discourse is concerned about the situation of the transformation of the human «living life» to «the synthetic life», to the aspect that makes a person be inferior to traditional and natural, and to concentrate on the virtual, artificial and illusory. It has been noted that such concentration was reflected in the international, and particularly European, scientific opinion in considerable number of books, articles, reports. One of the objects of attention of the mentioned publications vitality has been chosen as a phenomenon and vitality as the direction of scientific reflections. Therefore, on the basis of the analysis of the source base, published in recent decades in various countries of the world there has been considered and summarized the concepts of scientists focused on the study of the phenomenon of «vitality».

Certain grouping of concepts has been proposed that allows to see the general picture as for the distribution and the most researched areas of the analysis of the phenomenon of «vitality» in the context of the development of neovitalism. It has been stated that at present one can point out such groups of concepts where vitality is considered as follows: vitality as the biological potential of a living organism; vitality as a category that conceals the explanation of the human desire to live, spread of life, its growth; vitality as the determination of the level of «personal relativity» which allows to realize the subjective vision of reality; vitality as transcendence; vitality as the definition of a certain degree of manifestation of vital force function; vitality as characteristic of a social system capable of balancing on the edge of life/death.

The selected group of concepts demonstrates the existence of «blank spaces» and discussion points regarding vitality as biological and social phenomenon and the latter may become a basis for further scientific research in the sphere of determination of the best conditions to preserve vital energy and vitality of the organism.

Keywords: vitality, life energy, viability, energy system, neovitalism.

*Наталія Доній***КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФЕНОМЕНУ ВИТАЛЬНОСТИ
В СОВРЕМЕННОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ**

На основе анализа базы источников, опубликованных за последнее время рассмотрено и систематизирован ряд концепций ученых, объектом внимания которых был избран феномен витальности. Представленные в публикации группы концепций позволяют увидеть общую картину относительно распределения и наиболее изучаемых направлений анализа феномена витальности в контексте развития неовитализма и одновременно дают возможность увидеть те «белые пятна», на заполнение которых могут направить усилия исследователи, заинтересовавшиеся проблемой изучения витальности (в биологическом и социальном аспектах).

Ключевые слова: витальность, жизненные силы, жизнечность, энергетическая система, неовитализм.

Аксіомою для любомудрів усіх епох є уявлення про те, що цілісна картина світу людини ґрунтується на відчутті й усвідомленні взаємозалежності та тісного взаємозв'язку з природою. Однак за останнє століття, а особливо десятиліття, досягнення НТП детермінували такі відповіді на ряд життєвих питань, які фактично стали демонстрацією протиставлення біологічного і соціального в людині та виявилися основою «генетичного декодування» людиною власної біології. Останнє у свою чергу стало причиною посилення занепокоєння серед науковців щодо ситуації трансформації людського «живого життя» на «життя синтетичне», на те, проживання якого змушує людину поступатися традиційно-природним і концентруватися на штучному, віртуальному, ілюзорному. Вказана занепо-

коєність у закордонному, й особливо європейському, науковому дискурсі знаходить віддзеркалення в чималій кількості монографій, статей, доповідей. Усе частіше одним із об'єктів уваги вказаних публікацій стає вітальність як феномен і віталізм як напрям наукових рефлексій. Спираючись на цей факт можна сказати, що в науковому дискурсі останніх десятиріч зафіксована нова хвиля інтересу до віталістичної проблематики. Відмінність нової хвилі від хвилі XIX – початку XX ст. полягає в тому, що вона включає праці не тільки ірраціонального чи натуралістичного характеру, але й соціально філософського та культурологічно-мистецтвознавчого. Така мозаїчність публікацій є свідомством того, що феномен вітальності вийшов за межі так званого «неакадемічного» і наблизився до того кола наукових інтересів, які можна назвати «стиковими», такими, які поєднують категорії «наукове» та «ненаукове» й як термін частково позбавився своєї характеристики «пейоративний епітет».

Ступінь наукового опрацювання. Феномен вітальності, номінований у залежності від епохи та трендів, із різним ступенем глибини й визначеності досліджувався такими мислителями як Аристотель, Г. Дріш, К. Лоренц, К. Меннінгер, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет, Платон, П. Тіллх, З. Фройд, М. Шелер, О. Шпенглер й ін. Представниками конкретно віталістичної теорії можна назвати О. Богданова, ідеолога концепції емпіріомонізму; Л. Берга, автора теорії «номогенезу»; В. Вернадського – автора вчення про ноосферу; Г. Дріша – автора концепції ентелехії, як фактору, що надає організованості живому; Л. Гумільова, який відстоював існування «пасіонарності»; О. Гурвіча, розробника ідеї «практичного віталізму»; А. Чижевського, який представив ідею взаємозалежності підйому та падіння життєвості людини від космічної енергії.

Серед сучасних представників зарубіжної філософії проблемами вітальності займаються Ю. Вагін, Н. Козлова, В. Красіков, А. Лактіонова, І. Плеханова, Н. Подрезова, А. Руді, Л. Шипкова та ін. Під кутом співвідношення вітального й танатального дивляться на наукові об'єкти С. Величко, С. Денісов, С. Єфімова та Л. Крікунова. Огляд наукових джерел засвідчив, що у вітчизняному філософському дискурсі запровадження використання концепту «вітальність» пов'язується з доробком В. Крисаченка та його концепцією «антроповіталізму», а також із розвитком і популяризацією Н. Хамітовим і С. Криловою нового напрямку «метаантропологія». Певний вклад у цей напрям був зроблений М. Кисельовим, а саме, аналізуючи співвідношення світогляду та екології, він висловлює серйозне занепокоєння щодо сприйняття соціальними науками людини виключно в якості «авітального утворення».

Виходячи з факту зростання кількості публікацій і відсутності певної класифікації, оприлюдненого присвяченого розкриттю суті вітальності, **метою** нашої публікації й була означена спроба систематизації доступних напрацювань, об'єктом аналізу яких був обраний феномен вітальності.

Тож, ще раз вкажімо, що науковцями все частіше в якості дискусійних питань обирається питання життєвості людства і конкретно соціальної життєвості людини, адже крім того, що у світі запанувала доба егоїзму, також проявився ряд таких проблем як переорієнтація людини виключно на матеріальне та механістичне (людина – цар природи, гедонізм, жага наживи, високі доходи, орієнтація виключно на власний успіх) з ігноруванням душевного й духовного (проблеми моралі та сенсу життя). Отже, наростання інтересу до проблеми вітальності людини й людства в чомусь стало закономірним наслідком машинізації й автоматизації їхнього існування. Поділяючи ідеї, виказані А. Руді [19, с. 9], зазначимо, що на сьогоднішній день умовно¹ можна виділити шість концептуальних груп, зосереджених на визначенні природи та проявах вітальності:

І. Вітальність як біологічний потенціал живого організму, підпорядкований закону «задоволення тут-і-тепер [5, с. 36]». В основному визначення цієї групи перебувають у площині біологічного неовіталізму. Згідно з такою групою формулювань, вітальність живого організму обумовлена природними силами – інстинктами, а саме:

1) інстинктом самозбереження. Він є внутрішнім спонуканням, що підштовхує істоту до використання всіх наявних можливостей задля продовження власного існування. Індикатором дії інстинкту є будь-яка активність, що спрямована на уникнення несумісних із життям ситуацій (підтримка внутрішнього балансу, одержання необхідних для життєдіяльності речовин (кисень, вода, їжа), оборонні інстинкти і т. ін.);

2) інстинктом продовження виду. Тварина під дією статевого та батьківського інстинктів має внутрішнє спонукання до сексуальних відносин заради продовження виду/роду й з цієї ж причини піклується про народжене потомство.

Фактично, можна вказати на те, що перша група концепцій є доволі потужною, має в якості підґрунтя тривалу історію розвитку віталізму й особливо інтенсивно як неовіталізм розвивається за

¹ Умовно, адже часто презентовані концепції перебувають на межі щодо змістового наповнення.

останні роки в західних країнах. До науковців, які працювали й працюють у цьому напрямі відносимо дослідження Нобелівського лауреата Ф. Кріка [26], М. Греко [28], Ч. Вульфа [35] та ряду інших. Достатньо ґрунтовний аналіз напрацювань європейських учених цього напрямку представлений у монографіях, редакторами яких є М. Фрайзер, С. Кембер, С. Лучія [31] та С. Нормандін і Ч. Вульф [34].

II. Вітальність як категорія за допомогою якої можна пояснити поширення, зростання життя та бажання людини жити [10, с. 5-24]. До цієї групи належать праці В. Бачініна [2], Ф. Василюка [5], Н. Хамітова [22].

Вітальність людини – це єдність антропної тілесно-духовної організації, яка включає, по-перше, вітальність тіла, що проявляється в динамічності, рухливості індивіда, а, по-друге, вітальність розуму, психічної сфери, як зосередженість на цілісності особистості, збереження розуму, пам'яті з орієнтиром на самовдосконалення й самоорганізацію. Тож, відзначаючи несуперечливість подібного взаємозв'язку, Н. Хамітов пропонує розуміти під вітальністю «наповненість життя» людини [22, с. 76]. Послаблення тілесної чи духовної складової людини у формі хвороби призводить до послаблення вітальності в цілому, а під час повного виснаження до смерті.

Дещо в іншому ракурсі, але дотримуючись центральної лінії щодо вітальності як міри життя, С. Денісов відзначає, що в житті людини є дві різноспрямовані тенденції. Перша – вітальна тенденція проявляється як життєстверджуюче орієнтування як шлях саморозвитку людського життя аж до реального безсмертя людини й яке реалізується як «життя по правді». Друга тенденція – танатальна, підштовхує людину й людство на шлях самознищення. Учні та послідовники С. Денісова також зазначають, що умовою переважання в житті людини вітальності над танатальністю є індивідуальні орієнтації або домінуючі в межах соціального простору орієнтири і складові соціального життя [див. 11, с. 146-147].

III. Вітальність як визначення рівня «особистісної відносності», що, будучи власним силовим джерелом, дозволяє реалізовувати індивідуально-суб'єктивне бачення реальності [5, с. 22]. Доводячи свою думку, вчені наполягають, що ступінь реалізації вітальності в основних проявах залежить від таких причин: наскільки значним є потенціал життєвої енергії людини; вміння каналізування та утилізації енергії; навичок конструктивного відновлення, реанімації, дотримання засад гігієни використання життєвої енергії. Тут у першу чергу потрібно згадати праці таких науковців, як Л. Александрова (теорія суб'єктивної вітальності) [1], Р. Райна [33], В. Сержантова (теорія особистості, основними компонентами якої є вітальне Я (Ego Vit) та аксіологічне Я (Ego Ax) [20] та ін.

Майже аксіомою в цій групі визначень вітальності є те, що життя людини володіє певними видами внутрішніх необхідностей, а переживання вітальності пов'язане з аутодетермінованою енергією. У момент, коли в житті повстає ситуація безглуздості існування, людина вимушено починає шукати варіанти вирішення «задачі на сенс» [5, с. 26] і продукувати джерела сенсу і програми його набуття, виходячи з внутрішньої мотивації.

Цікавим відголосом на таке розуміння вітальності нам здався допис у Фейсбукі М. Епштейна [25], у якому автор розмірковує про співвідношення вітальності та агресивності. Епштейн переконаний, що для особистості важливим є не факт наявності вітальності, а вміння використовувати вітальність цілеспрямовано та структуровано. Дослідник звертає увагу на прикрість, що людина може надзвичайно потужну силу життєвої енергії швидко втратити через безцільні та неструктуровані витрати й не створити при цьому нічого нового. З іншого боку, володіючи мінімальним рівнем вітальності, інша людина маючи навички структурування та знаючи алгоритм постановки й досягнення цілей може реалізуватися більш достойно.

Концептуально цінним виглядає намагання Епштейна перевести теоретичні міркування в практичну площину. Дослідник вважає, що для осіб із мінімальною вітальністю особи з високим рівнем вітальності представляють практичний інтерес, адже більш вітально слабкі у випадку схильності до «вампіризму» отримують можливість користуватися життєвими силами інших заради досягнення власних цілей. Відтак, учений указує на момент того, що люди з високим рівнем вітальності привабливі як джерело життєвої енергії. Вказане явище запозичення сили/енергії «на життя» Епштейн не вважає чимось негативним, адже коли людина позбавлена значного рівня вітальності вона має створювати більшу структурованість і цілеспрямованість того запасу енергії, яким володіє. Така людина має навчитися структурувати час і простір і в цьому їй зможе допомогти той, хто має високий рівень, або має навички його збереження. Водночас, Епштейн звертає увагу на те, що людина, володіючи високим рівнем вітальності, має розуміти мінливість існуючої енергії та факт виснаження енергетичної системи. Вчений наголошує на тому, що людина зобов'язана бути уважною до себе й має відчувати рівень власної вітальності та життєвої енергії й за необхідності їй корисно намагатися створювати умови для свого енергетичного відновлення і накопичення.

IV. Вітальність як трансцендентність і якісна характеристика життєвої сили, що допомагає людині реалізувати екзистенцію [15, с. 32]. До представників цього класу концепцій можна віднести до-робки В. Красікова [15], А. Руді [19], М. Щелкунова [24] та ін. Ця група визначень виходить із по-ложення, що вітальність – це фізична, об'єктивно існуюча серед інших енергій давня форма прояву сили життя, яка прихована за філософськими ідеями «колективного безсвідомого», «трансцендент-ної сфери», «загальнолюдської свідомості» та ін. Виходячи з тези, що «світ утворюють опозиційні стосовно одна одній буттєві сфери, що мають різні якісні основи, де людина утверджує себе в сущо-му через радикальну опозицію нелюдському [15, с. 43]» вітальність також уважають демонстрацією об'єктивності. Часто визначення такої групи пов'язують вітальність із ноосферою та з циркулюючою в її полі ідеалістичною енергією, яка виробляється мільярдами земних створінь й утворює певну ет-нічну та загальнолюдську ауру.

Незважаючи на ідеальне походження така енергія має об'єктивно-дієвий характер і до її рис відтак включають:

- ідеалістичний характер. Фактично вітальність уявляється резервуаром, наповненим вольовою, емоційною, ментальною активністю. Енергія вітальності на відміну від ідеальної природи думки аб-солютно спонтанна й неорганізована;

- вітальність розкривається через індивідуально-порівняльний аспект. Це означає, що найбільш зримі прояви вітальності можна вивести на основі спостереження за діями людини під час екстре-мальних ситуацій (здатність протистояти та протидіяти тиску несприятливих умов, ворожисть до ін-ших людей, здатність до мобілізації зусиль, концентрації уваги, сил для реалізації власних проєктів, часу відновлення після «поразки» й «перегрупування» зусиль [15, с. 47]). Важливою є форма реалі-зації вітальності – самоусвідомлення та встановлення себе в суцюзому, бо через самосвідомість у селф відбувається фактична еманация вітальності.

V. Вітальність визнається проявом більшого або меншого ступеню прояву сили життєвої функції та життєвої сили. Цей тип визначень опосередковано вказує, що вітальність не є стабільною якістю, адже її властивість – мерехтіння. Джерела цього класу визначень вітальності можна відшукати в публікації російського науковця О. Богданова [3], який був переконаний у тому, що зростання жит-теразності / життєвості відбувається під час страждання, а його зменшення можна фіксувати під час задоволення.

Автори яким належать теорії вітальності, віднесені нами до такої групи визначень, вказують на те, що стимулювання вітальності часто стає причиною появи протилежного ефекту, за якого відбу-вається пробудження сили, функцією якої визнається компенсація надзвичайного тиску соціального оточення [4]. Також представниками цієї групи визнається, що вітальність врівноважується своєю протилежністю – апатією щодо життя. У цьому аспекті відстоюють свої позиції Ю. Вагін [4], А. Гід-левський [8].

VI. Вітальність як характеристика соціальної системи, здатної до балансування на межі життя/ смерть [див. 9; 14, с.95; 15; 23]. Таке балансування забезпечується певною сукупністю якостей ві-тальності:

- наявна цілісність (мотивів, дій та ін.);
- складність внутрішньої система;
- відсутнє намагання повної ізоляції від довкілля, але й не притаманне намагання злиття з ним, тобто всі дії відбуваються за принципом розумної достатності.

По суті, подібне визначення вітальності доволі близько підходить до категорії «соціальне вижи-вання» й розглядається іноді як її складовий елемент. Зазначимо, категорія «соціальне виживання» має суттєвіше значення, ніж просто фізіологічний процес. Таке виживання означає більш високий рівень організації життя, складовою якого є обов'язкова наявність активної, системної діяльності, націленої на утвердження організму (чи то людського, чи то соціального). Виживання включає три установки, які заради збереження потенціалу повинні постійно отримувати імпульси: поповнення енергії, безпека, відтворення. Під час відмови однієї з установок, система перестає існувати й про виживання тоді не йдеться.

Вітальність через призму виживання уявляється як момент «балансування на лінії між конструк-тивними і деструктивними формами соціального досвіду, між нормою й аномальністю [14, с. 96]». Для виживання людству необхідне збереження норм, чітке розуміння допустимої межі. Порушення межі та демонтаж норм може призвести до руйнування соціуму. Від подібних дій постраждати мо-жуть усі: і ті, хто намагався відхилитися від заданих норм, і ті, хто встановлював і контролював дотри-мання норм. Останнє дозволяє говорити про те, що вітальність може мати руйнівний характер щодо чужого життя й тому доволі логічним виглядає припущення, що високий рівень вітальності індивіда

не є умовою високого рівня життєвих сил суспільства. Заради недопущення подібного негативного прояву вітальності деякі дослідники рекомендують звертатися до історії практичного освоєння світу. Наприклад, С. Жімбеєва, аналізуючи проблему сучасного співвідношення наукового та традиційного світоглядів, рекомендує людству формувати філософію вітальності, ядром якої вона визнає природоцентричну культуру й суспільство [12].

Однією з гілок цієї групи визначень є доробок дослідників зайнятих вивченням лінгвістичного вітаїзму (Д. Петренко [17], І. Плеханова [18] й ін.) та представників школи «етнолінгвістичної вітальності» (Г. Гайлса [29], О. Ведерникової [6], М. Ехала [27], І. Ключанова [13]). На думку дослідників, важливість звернення до питання етнолінгвістичної вітальності детермінована проблемою виживання народності / етносу / нації. Доволі неординарними є також публікації європейських дослідників, у яких автори розглядають вітаїзм через призму мистецтва в якості відголосу в арт-формах та арт-об'єктах [див. 30; 32]. Ще одним цікавим складовим елементом цієї групи визначень є концепція мобільності Дж. Уррі, у рамках якої вітальність визначається як можливість рухатися, як «dwelling-in-motion» [21, с. 81] і визнається за причину й водночас показник хорошого життя.

Отже, підбиваючи **підсумки** викладеного зазначимо, що надзвичайно потужний соціальний та техногенний тиск на людину, на нашу думку, став підґрунтям сплеску нової хвилі інтересу наукового товариства до феномену вітальності, відмітними рисами якої є масштаб та різноплановість концепцій. Презентований поділ концептуально-теоретичних підходів щодо вітальності на групи демонструє не тільки посилення позиції тих науковців, які наполягають на доцільності збалансування та врахування ідеалістичної основи вітальності як життєвої сили та енергії, але й демонструють, що вітальність із категорії виключно біологічної перемістилася в площину соціальності й розширила поле свого охоплення від онтологічного та філософсько-антропологічного плану до соціально-філософського та мистецтвознавчого, до категорії, від правильності аналізу та висновків щодо якої в певному сенсі залежить майбутнє соціальності та людини.

Література:

1. Александрова Л. А. Субъективная витальность как личностный ресурс [Электрон.ресурс] / Л. А. Александрова // Психологические исследования : электрон. науч. журн. – 2011. – № 3(17). – Режим доступа : <http://psystudy.ru/index.php/num/2011n3-17/492-aleksandrova17.html>.
2. Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин ; худож.-оформитель Д. Гапчинский. – Харьков : Фолио, 1999. – 607 с.
3. Богданов А. А. Две теории жизнеразности / А. А. Богданов // Богданов А. А. Эмпириомонизм : статьи по философии. – М. : Тип-фия общ-ва распространения полезных книг, арендуемая В. Н. Вороновым, Изд-ние С. Дороватского и А. Чарушникова, 1905. – Кн. 2. – С.167-186.
4. Вагин Ю. Р. Авитальная активность (злоупотребление психоактивными веществами и суицидальное поведение у подростков) / Ю. Р. Вагин. – Пермь : Изд-во ПРИПИТ, 2001. – 292 с.
5. Василюк Ф. Е. Психология переживания : Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Межведомств. науч. совет по проблеме «Сознание». – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
6. Ведерникова Е. М. Теория этнолингвистической витальности: эволюция и современное состояние / Е. М. Ведерникова // Социологические исследования. – 2014. – № 10. – С. 91-97.
7. Витальность [Электрон.ресурс] // Оксфордский толковый словарь по психологии / под. ред А. Ребера. – Режим доступа : <http://psyoffice.ru/6-487-vitalnost.htm>.
8. Гидлевский А. В. Природные основания витального и танатального в человеческом бытии : автореф. дис... д-ра филос. наук : 09.00.01 – Онтология и теория познания [Электрон.ресурс] / А. В. Гидлевский ; Омск. гос. пед. ун-т. – Омск, 2005. – 33 с. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/prirodnye-osnovaniya-vitalnogo-i-tanatalnogo-v-chelovecheskom-bytii#ixzz41k1yPfUS>.
9. Григорьев С. И. Теоретические основы изучения жизненных сил национальных общностей / С. И. Григорьев // Социологические исследования. – 2000. – № 2. – С. 13-20.
10. Денисов С. Ф. Жизненные и антропологические смыслы правды и неправды / С. Ф. Денисов. – Омск : Изд-во ОмГПУ, 2001. – 205 с.
11. Ефимова С. Быть. Опыт экзистирующего человека / С. В. Ефимова // Философские науки. – 2011. – Спецвыпуск № 2. – С. 144-156.
12. Жимбеєва С. И. Компаративистский подход к единству и разнообразию научного и традиционного мировоззрений (по материалам культуры Запада и Востока) : [монография] / С. И. Жимбеєва. – Улан-Удэ : Изд-во Бурятского госуниверситета, 2013. – 344 с.
13. Ключанов И. Э. Коммуникативно-теоретические вопросы этнолингвистической витальности / И. Э. Ключанов // Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова. – Сер. Филологические науки. – 2011. – № 1. – С. 11-20.
14. Козлова Н. Витальность как социально-философская проблема / Н. Е. Козлова // Общественные науки и современность. – 1998. – № 2. – С. 95-106.

15. Красиков В.И. Витальность / В.И. Красиков // Красиков В. И. Этюды самосознания. – Кемерово : Кузбассвуиздат, 2000. – С. 42-59.
16. Крикунова Л. П. Антропологические аспекты бюрократизации общества : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.13 – Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / Л. П. Крикунова ; Омск. гос. пед. ун-т. – Омск, 2007. – 16 с.
17. Петренко Д. И. Лингвистический витализм метапозтики К. И. Чуковского / Д. И. Петренко ; под ред. д-ра филос. наук проф. К. Э. Штайн. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2011. – 482 с.
18. Плеханова И. И. Витальность: содержание понятия и критерии оценки / И. И. Плеханова // Философия жизни в русской литературе XX-XXI веков : от жизнестроения к витальности : [монография] / Ю. М. Брюханова [и др.] ; под ред. И. И. Плехановой. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 2013. – С. 37-50.
19. Руди А. Ш. Антропная витальность : явление и сущность : автореф. дис... канд. филос. наук : 09.00.13 – религиоведение, философия культуры, философская антропология» / А. Руди ; Омск. гос. пед. ун-т. – Омск, – 2003. – 15 с.
20. Сержантов В. Ф. Природа человека и его судьба (философская антропология) / В. Ф. Сержантов. – СПб : Петровская Академия наук и искусств, 1994. – 428 с.
21. Урри Дж. Мобильности / Дж. Урри ; пер с англ. А. В. Лазарева, вступ. статья Н. А. Харламова. – М. : Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2012. – 576 с.
22. Хамитов Н. Витальность / Н. В. Хамитов // Философская антропология : словарь / Под ред. д. филос. н., проф. Н. Хамитова. – 2-е изд. – К. : КНТ, 2014. – С. 76-77.
23. Цупренко З. В. Життєздатність суспільства: соціально-філософський аналіз : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії» / З. В. Цупренко ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2015. – 16 с.
24. Щелкунов М. Д. Перспективы человеческой витальности / М. Д. Щелкунов // Человек – Культура – Общество. Актуальные проблемы философских, политологических и религиоведческих исследований. В 2 т. – М., 2002. – Т.2. – С. 247-248.
25. Эпштейн М. Витальность и агрессивность [Электрон.ресурс] / М. Эпштейн. – Режим доступа : <https://www.facebook.com/mikhail.epstein/posts/10153349418402722>.
26. Crick Fr. Of Molecules and Men / Fr. Crick. – Seattle: University of Washington Press. 1966. – 99 p.
27. Ehala M., Yagmur K. Tradition and Innovation in Ethnolinguistic Vitality Theory / M. Ehala, K. Yagmur // Journal of Multilingual and Multicultural Development.– 2011. – Vol. 32. – № 2. – P. 101-110.
28. Greco M. On the Vitality of Vitalism / M. Greco // Theory, Culture & Society February. – 2005. – Vol. 22. – № 1. – P. 15-27.
29. Giles H., Bourhis R. Y., Taylor D. M. Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations / H. Giles, R. Y. Bourhis, D. M. Taylor // Language, Ethnicity, and Intergroup Relations / Ed. : H. Giles. – L. : Academic Press, 1977. – P. 307-348.
30. Hvidberg-Hansen G., Oelsner G. The Spirit of Vitalism : Health, Beauty And Strength in Danish Art, 1890-1940 / G. Hvidberg-Hansen, G. Oelsner. – Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen, 2011. – 460 p.
31. Inventive life [electronic resource] : approaches to the new vitalism / Ed. by Mariam Fraser, Sarah Kember and Celia Lury. – L. : Thousand Oaks, Calif. : SAGE, 2006. – 199 p.
32. Lofthouse R. A. Vitalism in Modern Art C 1900-1950 : Otto Dix, Stanley Spencer, Max Beckmann and Jacob Epstein (Studies in Art History) / Richard A. Lofthouse. – Lewiston, NY : The Edwin Mellen Press. – 2005. – 326 p.
33. Ryan R. M., Frederick C. On energy, personality, and health: subjective vitality as a dynamic reflection of well-being / R. M. Ryan, C. Frederick // Journal of Personality. – 1997. – Vol. 65. – P. 529-565.
34. Vitalism and the Scientific Image in Post-Enlightenment Life Science, 1800-2010 (History, Philosophy and Theory of the Life Sciences) / Ed. by Sebastian Normandin, Charles T. Wolfe. – NY – L. : Springer, 2013, – 377 p.
35. Wolfe C. Vitalism Without Metaphysics? Medical Vitalism in the Enlightenment / Charles T. Wolfe. – Science in Context. – 2008. – Vol. 21. – Issue 04. – P. 461-463.